

ШКІЛЬНІ ПРИЗВИСЬКА: СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Прізвиська виникають у невеликих закритих колективах, де люди постійно спілкуються. Аналіз шкільних прізвиськ дає можливість говорити про специфіку дитячого мислення, про особливості дитячих асоціацій у процесі творення неофіційного імені. У статті визначено основні групи мотиваторів, на основі яких виникають шкільні прізвиська (особливості зовнішності, поведінки та ін.).

Ключові слова : неофіційне іменування, прізвисько, прізвиська школярів, семантична група.

Прізвиська виникають в невеликих замкнених колективах, де люди постійно спілкуються; там прізвисько виразно вмотивоване, воно підказане певною ситуацією й постійно її нагадує. Крім ситуації, це може бути зовнішність, риси характеру, поведінка, звички, мова тощо. Найдовше тримаються прізвиська, в яких переплітається кілька мотивів (і прізвище, і зовнішній вигляд, і характер).

Місцем, де прізвиська особливо бурхливо виникають, видозмінюються і зникають, є школа. Як правило, прізвиська функціонують у вузькому колективі, де найчастіше фігурують однакові імена, а для організації комунікативного процесу потрібні особливі видільні знаки. Про знакову природу таких онімів писав В. Ніконов: шкільні прізвиська – це прізвиська, «які приклеюють школярі своїм однокласникам і вчителям..., умовний знак маленької корпорації» [5, 22].

Якщо неофіційним іменуванням дорослого населення міст та сіл України вже присвячено ряд наукових досліджень (Закарпаття – П. Чучка, Бойківщини – Г. Бучко та

Д. Бучко, південно-східної України – В. Познанська, Луганщини – Н. Федотова, Наддніпрянщини – І. Сухомлин, В. Чабаненко, Полтавщини – Л. Кравченко, Гуцульщини – М. Лесюк, Б. Близнюк, Покуття – Н. Вирста, Г. Ліщинська, Західного Полісся – Г. Аркушин, Н. Шульська, Середнього Полісся – І. Козубенко, Наддністрянщини – Р. Осташ, Тернопільщини – О. Вербовета, Розточчя – О. Марочкіна, Львівщини – М. Наливайко), то антропонімічна творчість школярів тільки починає потрапляти в поле зору українських науковців (А. Чучвара, М. Наливайко).

Мета статті – дослідити прізвиська школярів села Великокомарівка Великомихайлівського району Одеської області.

Об'єктом дослідження стали неофіційні іменування, зібрані методом анкетування, проведеного у Великокомарівському НВК серед учнів середніх і старших класів.

Завдання статті передбачають: 1) окреслення теоретичної бази для проведення анкетування; 2) опис результатів опитування.

Прізвиська, які даються учням і вчителям, не дуже приховуються, вони виступають як своєрідний умовний знак замкненої корпорації, крім того, це спосіб вираження емоцій. Неофіційні іменування носіїв можуть залишатися на все життя, можуть змінюватися, а можуть просто забуватися. Найчастіше забуваються дитячі прізвиська, бо вони перестають відповідати зовнішності чи характерові цієї людини: «Булочка» виростає і стає стрункою берізкою, у «Лопуха» вуха перестали бути помітними уже у 8 класі – прізвисько забулось.

У шкільному середовищі прізвисько відбиває ставлення до людини. Підлітки переважно доброзичливі один до одного. Щоб висловити невдоволення людиною, вони нагороджують її образливим прізвиськом. Висміяти іншу людину намагаються ті, у кого своїх недоліків чимало. Тим самим вони ніби компенсують у собі ці недоліки. В основному прізвиська з'являються в перехідному віці, з 10 – 12 років, коли людині дуже важливе спілкування з іншими, адже прізвисько несе на собі дуже важливу комунікативну функцію, і прізвиськовий обмін стає своєрідною грою [8, 26]. Але іноді прізвисько так прикріплюється до людини, що мало хто зве її по імені, і ім'я, що саме по собі містить емоційне забарвлення, відходить на другий план.

За прізвиськом, клеймом нівелюється особистість. У цьому їхня головна особливість. Нависаючи над особистістю, прізвиська пускають глибоке коріння в її структуру, руйнуючи, спотворюючи, перекидаючи нормальний розвиток. Водночас прізвисько відрізняє людину з усього колективу, не повторюється серед носіїв так часто, як ім'я, може вказувати на переваги та недоліки особи. У кожному разі прізвисько неспроможне охарактеризувати людину в усій її повноті [9, 61]. Найкращим звертанням, що виключало б будь-які оцінки, можна вважати ім'я, дане людині при народженні. Ніхто не має права на маніпуляцію людиною, її свідомістю.

Різні бувають прізвиська: виникають в дуже неоднакових середовищах, забарвлюють в надзвичайно широкому спектрі кольорів, охоплюють величезні вікові відстані (від дитячого садка до солідної наукової установи). Це своєрідний сплав ставлення до людини, настрою, який панує в оточенні цієї людини, стосунків у колективі, його загального інтелектуального рівня. Прізвиська, які з'являються і живуть у високоінтелектуальному середовищі, часто базуються на фактах світової літератури, міфології та історії й пов'язуються з певними фактами або періодами життя того, кого так називали.

У шкільному середовищі діють свої механізми виникнення прізвиськ. Щоб дослідити їх, нами проведено анкетування учнів різних вікових груп, мета якого – визначення частоти

вживання прізвищ, вік, у якому вони виникають, особливості їхнього вживання та хронологічний вік прізвищ.

Під час анкетування опитано 157 осіб : 85 учнів (10 – 13 років), 72 учня (14 – 17 років), які дали відповіді на запитання анкети. Опрацювавши отримані дані, нами зроблено спробу класифікації прізвищ за джерелом виникнення та способом утворення :

1. Найчастотнішими є оніми, мотивовані особливостями зовнішності носія : *Барбі, Берізка, Боксер, Бочкен, Бородавка, Бройлер, Бугай, Гігант, Гітара, Глиста, Горб, Губошльоп, Денді, Довгий, Доходяга, Жирдяй, Камінець, Канапочка, Карась, Кепка, Кілограм, Кінконг, Кнопа, Кобила, Конфетка, Кордупелька, Костиль, Лейба, Ліліпут, Малолетка, Маслобойкіна, Метр п'ять, Мітла, Мутант, Недоносок, Нота, Павлін, Помпась, Рейса, Ропуха, Святий, Сухоребрик, Широка, Малявка, Муся, Флешка, Халк, Хмарочос, Холодець, Чахлик невмирущий, Чимерла, Чукітиха, Шкапа, Штахета Парканівна, Щелепа*. Зазвичай школярі часто відзначають незвичайні риси зовнішності чи вади людини. За певних обставин, щоб краще описати людину, використовують особливості її зовнішнього вигляду.

Такі прізвища часто є образливими, оскільки в них широко використовуються експресивні засоби мови [10, 26]. Лише деякі прізвища мотивуються лексемами, що характеризують носія позитивно. Більшу кількість «злих онімів» дослідники дитячої психології пояснюють тим, що саме в 13 – 14 років у дітей формується характер і в цьому віці вони бувають жорстокі та брутальні.

2. Особливостями мовлення носія : *Бабаня, Баєчка, Бляха Муха, Братуха, Бубниха, Булька, Гундосий, Дзизкало, Жужулька, Коко, Курак, Лезьо, Лепетуха, Лівітан, Мейко, Микурунцьо, Міка, Мойда, Сява, Тарадайка, Цяпа, Чева, Шушенька*. Такі йменування найчастіше вказують на різні дефекти мовлення, акцентують увагу на словах-паразитах, на неправильно вимовлених словах.

3. Утворені від власних назв : *Адам, Валентос, Воха, Грига, Гура, Двойка, Джон Сноу, Дюха, Качур, Кеша, Кушніряка, Маруся, Могила, Назік, Натульція, Наум, Нікітос, Сало, Тошка, Філіп, Чумачка-качка, Яся*. Більшість іменувань цього типу утворюється шляхом усічення мотивуючої основи. Прізвища від прізвищ звичайно не містять в собі нічого образливого чи, навпаки, приємного. Вони нейтральні, наближаються до імен і часто використовуються як неповні імена.

Проблемі функціонування прізвищ, утворених від власних назв, присвячено низку статей українських і російських ономастів. Дехто з дослідників, оцінюючи семантичний зміст таких прізвищ, вважають, що вони виконують тільки номінативну функцію, є нехарактеризуючими [6, 60]. Однак існує й протилежна думка: у певної частини відпрізвищевих прізвищ, крім номінативної, є ще й оцінно-характеризуюча функція. Подвійна мотивація в таких іменуваннях виникає тоді, коли прізвище наштовхує на асоціацію, яка з'являється у того, хто називає, з якоюсь рисою носія [1, 65].

4. Особливостями поведінки, характеру носія : *Бухарь, Верблюд, Дикий, Енерджайзер, Жорік, Мультік, Недбайло, Нервус, Несміяна, Обкурений, Поштарка, Пробка, П'ять копійок, Скажений, Торнадо, Фея, Цибулько*.

Прізвища, які відображають внутрішній світ людини, риси її характеру, ґрунтуються як на прямій, так і на образній номінації. В кожному такому прізвищу наявна не лише якісна характеристика іменованого, а й оцінка цієї якості щодо стійких морально-етичних норм колективу [2, 63].

5. Творенням яких є соціальний стан носія : *Багач, Бідний, Бідняк, Босий, Бурдей, Буржуй, Золушка, Князь*. Ці назви становлять невелику мотиваційну групу, оскільки соціальне розшарування в сучасному селі не має чітко виражених ознак.

6. Улюблені продукти харчування : *Бринза, Кваша, Ласуня, Макодзьоб, Мартіні, Цибуля, Юшка*.

7. За особливостями інтелекту : *Ботан, Вікіпедія, Головач, Тормоз, Ходячий інтернет*.

8. Мотивацією яких є професія чи рід занять особи : *Берлін, Віндовс, Моцарт, Нутрія, Риб'яча смерть*.

9. Вказують на національність, місце народження чи проживання особи: *Базарна, Безсмертна, Гавриляка, Жид, Крайнічка*.

Основною причиною виникнення таких прізвищ є переселення людей із однієї етнічної території на іншу. Такі люди дещо відрізняються від місцевого населення, виокремлюються. Тому й виникають прізвища певного типу. Згодом ці назви можуть витіснитись іншими, більш влучними, а з часом, коли сам факт переселення уже не буде актуальний, узагалі стиратись.

10. Свідчать про віросповідання носіїв : *Бозюня, Католик*.

11. Полімотивовані прізвища: *Полка, Тараня*. Такі назви точніше відображають особливості найменованого, оскільки вказують не на одну, а на декілька рис, якими він вирізняється серед інших.

Серед записаних прізвищ є кілька онімів, мотивацію яких учні вже не пам'ятають: *Бем, Кама, Келка, Мерза, Салька, Теразіні*.

Серед прізвищ, що характеризують особистісні риси людини (особливо школяра), домінують пейоративні прізвища (слова й словосполучення, що виражають негативну оцінку чогось або когось, несхвалення та осуд, іронію). Різні стадії життя диференціюють антропонімоформули номінації та ідентифікації особи в колективі [3, 38 – 44]. З. Нікуліна, порівнюючи прізвища дорослого населення та дітей, зазначає, що індивідуальні прізвища дорослих та школярів неоднорідні, їх можна поділити на три групи, які протиставляються в семантичному відношенні:

1) оцінно-характеризувальні – ті, що характеризують особу за якоюсь її індивідуальною ознакою (зовнішньою або внутрішньою);

2) генесіонімічні – характеризують особу, вказуючи на когось із родичів;

3) відпрізвищеві – не характеризують, а лише називають особу [6, 124].

В обох вікових групах (середні й старші класи) представлено всі три групи прізвищ, але особи різного віку виявляють вибірковість у способах характеристики денотата. Якщо прізвища оцінно-характеризувальні та генесіонімічні однаково представлені в обох вікових групах, то відпрізвищеві рідко використовуються для іменування дорослих. Відпрізвищеві прізвища – це специфічна дитяча антропонімічна категорія. Проте під впливом фактору віку кількість їх із класу до класу зменшується.

Зібраний матеріал засвідчує, що школярі 5 – 8 класів виявляють більшу фантазію, шукають чогось незвичайного, яскравого (*Штахета Парканівна* – худа, *Кілограм* – маленький і худенький), а учні 9 – 11 класів частіше утворюють прізвища від власних назв іменованих (*Тошка* від Антоніна, *Вантєй* від Ваня). Характеризуючи особливості мови школярів, Л. Крисін писав: «...Підліткам притаманне прагнення до гри, що йде ще з дитинства. Підліток експериментує із словом, деформує його, а інколи переосмислює, вставляючи словосполучення, яких воно не потребує. На принципі цієї гри і побудований

шкільний жаргон. У ньому нема «тиранії правил», тому той, хто говорить, часто користується скороченнями, спрощує слова і цілі сполучення, максимально використовуючи всі можливості, які надає система національної мови...» [2, 88].

Можна зауважити, що 69% школярів ставляться до прізвиськ категорично негативно: прізвисько ображає людину. Деякі з учнів (27%) вважають більшість прізвиськ необразливими, бо вони жартівливі й виділяють людину. Є й такі (4%), які не вбачають у прізвиську нічого негативного, не вважають його образливим. Причиною цього, можливо, є низька мовленнєва культура.

Отже, шкільна категорія онімів є дуже динамічною, живою, постійно змінюється, постійно поповнюється новими мотиваційними групами, цікавими словотвірними моделями, які заслуговують на вивчення та виокремлення регіональних особливостей творення імені школярами.

Список використаної літератури

1. Бучко Г. Є. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімії Бойківщини / Г. Є. Бучко, Г. Д. Бучко // *Przezwiseka i przydomki w językach słowiańskich*. – Czejsk 1. – *Rozprawy Slawistyczne*. 14. – Lublin, 1998. – S. 59–69.
2. Крысин Л. П. Социальное расслоение языка / Л. П. Крысин // *Дошкольное воспитание*. – М., 1974. – № 4. – С. 85 – 89.
3. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – 248 с.
4. Наливайко М. Я. Сучасні прізвиська школярів / М. Я. Наливайко // *Нова філологія*. – 2004. – № 1 (20). – Запоріжжя : ЗДУ, 2004. – С. 109 – 113.
5. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 280 с.
6. Никулина З. П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп / З. П. Никулина // *Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров*. – Красноярск, 1975. – С. 122 – 127.
7. Родина Н. А. Современные детские и молодежные прозвища: структурно-семантический и функционально-динамический аспекты : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Н. А. Родина. – Смоленск, 2014. – 23 с.
8. Сенник Г. В. Особливості ідентифікації особистості в шкільному колективі / Г. В. Сенник // *Записки з українського мовознавства*. – 2014. – Вип. 21. – С. 25 – 30.
9. Чучвара А. Кореляція мова – вік : нові аспекти опису школяра на матеріалі неофіційного іменника / А. Чучвара // *Мова і суспільство*. – 2012. – Вип. 3. – С. 59 – 67.
10. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : автореф. дис. докт. філол. наук : 10.661 / П. П. Чучка. – Ужгород, 1970. – 36 с.